नेपाली साहित्यको विकासमा बुटवलको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
गोपालप्रसाद पौडेल
नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०६२

शोध–निर्देशकको मन्तव्य

'नेपाली साहित्यको विकासमा बुटवलको योगदान' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि छात्र गोपालप्रसाद पौडेलले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । क्षेत्रीय अध्ययनमा आधारित यस शोधपत्रबाट म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

गोविन्दप्रसाद शर्मा
उप-प्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
काठमाडौं ।

मिति : २०६३-

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,

नेपाल केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री गोपालप्रसाद पौडेलले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारेको '**नेपाली साहित्यको विकासमा बुटवलको योगदान**' नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. नि. विभागीय प्रमुख, प्रा. घनश्याम उपाध्याय

२. शोधनिर्देशक, उपप्रा. गोविन्द्रप्रसाद शर्मा

३. बाह्य परीक्षक, सहप्रा. डा. पारसमणि भण्डारी

मितिः २०६३/९/१६

कृतज्ञता–ज्ञापन

'नेपाली साहित्यको विकासमा बुटवलको योगदान' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक श्री गोविन्दप्रसाद शर्माज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बीच पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा प्रेमपूर्वक निर्देशन तथा विविध ज्ञानवर्द्धक सल्लाह र सुझाउ दिएर अविस्मरणीय सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म कृतज्ञ छु । शोधपत्र लेखनका सन्दर्भमा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने प्रा.डा.दयाराम श्रेष्ठ, प्रा. मोहनराज शर्मा, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, सहप्रा. डा. महादेव अवस्थी, उपप्रा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, उपप्रा. रमेशप्रसाद भट्टराईप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू दिल साहनी, ऋषिराम भूसाल, हिरण्यलाल ज्ञवाली, अजित खनाल, सालिकराम पौड्यालप्रति हृदयतः कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी सामग्री, सूचना र सल्लाह दिएर सहयोग गर्नुहुने बुटवलका सम्पूर्ण साहित्यकार तथा साहित्यानुरागीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा सहयोग गर्ने त्रि.वि.केन्द्रीय पुस्तकालय (कीर्तिपुर), महावीर पुस्तकालय (बुटवल), ज्ञानज्योति पुस्तकालय (बुटवल) तथा अन्य पुस्तकालय र सम्बन्धित सबै सङ्घसंस्था र परिवारप्रति आभार व्यक्त गर्नु मैले आफ्नो कर्तव्य सम्झिएको छु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म अविरल प्रेम, प्रेरणा र अवसर प्रदान गर्नुहुने मेरा पूज्य पिता चन्द्रमणि पौडेल र माता सीता पौडेलप्रति चिरऋणी छु । यसका साथै मेरा अध्ययनमा सहयोग गर्ने मेरा भाइ ज्ञानेन्द्रप्रसाद पौडेल र बहिनीहरू सरस्वती पौडेल तथा मीना पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न कोणबाट अमूल्य सहयोग गर्नुहुने आदरणीय अजम्बरध्वज खाती, देवेन्द्रराज शाक्य, चतुर्भुज आत्रेय, दामोदर पौडेल तथा सहृदयी कृष्ण पाण्डे, रामचन्द्र प्रेणित, लक्ष्मण प्रेषित, गोर्खबहादुर खत्री, रमेश घिमिरेलगायत सबै सहयोगी साथीहरूप्रति हृदयतः आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधपत्रको टङ्कन शुद्ध रूपमा गरी सहयोग गर्ने वर्ल्डवाइड कम्युनिकेसन कीर्तिपुरलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिकसत्र २०६१-२०६२ | गोपालप्रसाद पौडेल
मिति : २०६३- | नेपाली केन्द्रीय विभाग

विषय-सूची

पृष्ठ सङ्ख्या

पहिलो परिच्छेद	१-६
शोधपरिचय	१
१.१ शोधपत्रको शीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	१
१.४ शोधकार्यको उद्देश्य	१
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	५
१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.८ शोधविधि	५
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	६
दोस्रो परिच्छेद	७-१०
बुटवलव नगरपालिकाको सङ्क्षिप्त परिचय	७
२.१ भौगोलिक परिचय	७
२.२ नामकरण	७
२.३ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	८
२.४ मठमन्दिर र तीर्थस्थल	९
२.५ शैक्षिक जागरण र विकास	९
२.६ भाषिकस्थितिको परिचय	१०
तेस्रो परिच्छेद	११-३२
बुटवलको साहित्यिक पृष्ठभूमि र परम्परा	११
३.१ बुटवलको नेपाली लोकसाहित्यको सङ्क्षिप्त परिचय	११
३.२. बुटवलमा साहित्य सिर्जनाको पृष्ठभूमि, परम्परा र विकास	१२
३.२.१. पृष्ठभूमि र परम्परा	१२
३.१.२. प्रथम चरण वि.सं. २०१२-२०३६	१४
३.१.२.१. कवितालेखन	१४
३.१.२.२. गद्यलेखन	१६
३.१.३. द्वितीय चरण (वि.सं. २०३७-२०४६)	१८
३.१.३.१. कवितालेखन	१८
३.१.३.२. गद्यलेखन	२०
१ निबन्ध	२०
२ उपन्यास	२१
३ कथा	२१
४ समालोचना	२१
५ नाटक/एकाङ्की	२१

३.१.४. तृतीय चरण (वि.सं. २०४७-हालसम्म) २२
३.१.४.१. कवितालेखन २३
३.१.४.२. गद्यलेखन २५
१ नाटक २६
२ समालोचना २६
३ उपन्यास २६
४ निबन्ध प्रवन्ध/संस्मरण २७
५ कथा २८
३.६ निष्कर्ष ३१

चौथो परिच्छेद ३३-१८४
बुटवलका साहित्यकारहरूको परिचयात्मक अध्ययन ३३
४.१. पृष्ठभूमि ३३
४.१.१. अजम्वरध्वज खाती ३३
४.१.२. अर्जुन ज्ञवाली ३८
४.१.३. अजित खनाल ३९
४.१.४. अनुपम रोशी ३९
४.१.५. अमर इक्वल ४०
४.१.६. अमृता पाण्डेय 'अनमोल' ४०
४.१.७. ईश्वरीप्रसाद गैरे ४१
४.१.८. इन्दिरा आचार्य ४१
४.१.९. इन्दिरा अर्याल ४१
४.१. १०. उदय विभात ४२
४.१.११. ओमप्रकाश भण्डारी ४३
४.१.१२. ऋषिराम भूसाल ४३
४.१.१३. कविराज अर्याल ४६
४.१.१४. कृष्णप्रसाद बस्याल ५०
४.१.१५. कलाधर अर्याल ५३
४.१.१६. कमला कुँवर ५३
४.१.१७. केशव सापकोटा ५४
४.१.१८. के.वी. पुन ५४
४.१.१९. खेमराज आत्रेय गिरी ५५
४.१.२०. गङ्गा बस्याल 'निर्दोष' ५६
४.१.२१. गीता पन्त ५७
४.१.२२. गिरि श्रीस मगर ५७
४.१.२३. गुरुदत्त ज्ञवाली ५७
४.१.२४. गोपीरमण उपाध्याय ५८
४.१.२५. गोविन्द भण्डारी ५९
४.१.२६. गोपाल विरही ६२
४.१.२७. गोरखसागर खत्री ६४

४.१.२८.	गोकर्णप्रसाद गौतम 'अविरल'	६६
४.१.२९.	चन्द्रप्रसाद अधिकारी	६७
४.१.३०.	चतुर्भुज आत्रेय	६८
४.१.३१.	जगत्बहादुर जोशी	७१
४.१.३२.	जङ्गबहादुर शाह	७७
४.१.३३.	जनकलाल श्रेष्ठ	७९
४.१.३४.	जीवलाल सापकोटा	८०
४.१.३५.	जे.वी.क्षेत्री	८०
४.१.३६.	झपेन्द्रराज पन्त क्षेत्री	८१
४.१.३७.	दामोदर पौडेल	८२
४.१.३८.	दिल साहनी	८३
४.१.३९.	दिवा भूसाल	९९
४.१.३९.	दीपक न्यौपाने विरही	९९
४.१.४०.	दुर्गाप्रसाद अधिकारी	९९
४.१.४१.	देवेन्द्रराज शाक्य	१०४
४.१.४२.	ध्रुवराज पन्थी	१०४
४.१.४३.	नरु थापा	१०५
४.१.४४.	निलम कार्की 'निहारिका'	१०६
४.१.४५.	पन्नालाल शाक्य	१०७
४.१.४६.	पृथ्वी शेरचन	१०७
४.१.४७.	प्रदीप प्रधान	१०८
४.१.४८.	पं. बाबुराम भट्टराई	१११
४.१.४९.	पार्वती ज्ञवाली	११६
४.१.५०.	पुण्यभक्त प्रधानाङ्ग 'दिक्दार'	११६
४.१.५१.	बाबुराम मल्ल सेवक	११७
४.१.५२.	भुवन कार्की 'उजाड'	११९
४.१.५२	मधुसुदन पन्थी	११९
४.१.५३.	महेश पाल्पाली	११९
४.१.५४.	माणिकलाल श्रेष्ठ	१२०
४.१.५५.	माधवप्रसाद पन्थी	१२१
४.१.५६.	माधव पन्त	१२१
४.१.५७..	मुरारि पराजुली	१२२
४.१.५८.	मोदनाथ प्रश्रित	१२५
४.१.५९.	यानेन्द्र विवश	१४५
४.१.६०.	युवराज कँडेल	१४५
४.१.६१.	रमा प्रभात	१४६
४.१.६२.	रमेश हरिलट्टक	१४६
४.१.६३.	रामकृष्ण भण्डारी	१४७
४.१.६४.	रामचन्द्र प्रेणित	१४७
४.१.६५.	रामचन्द्र भट्टराई	१४८

४.१.६६. रामप्रसाद प्रदीप १५६
४.१.६७. लक्ष्मण प्रेषित १५९
४.१.६८. लक्ष्मी थापा क्षेत्री १६०
४.१.६९. लेखनाथ ज्ञवाली १६०
४.१.७०. लोकेन्द्र क्युरियस १६६
४.१.७१. वसन्तध्वज जोशी १६६
४.१.७२. वसन्त पोखरेल १६६
४.१.७३. वसन्त न्यौपाने 'जिज्ञासु' १६७
४.१.७४. शान्तराम गिरी १६७
४.१.७५. शीतविन्दु १६९
४.१.७६. शेखर अस्तित्व १७५
४.१.७७. शेरबहादुर गुरुङ १७७
४.१.७८. सालिकराम पौड्याल १७८
४.१.७९. सुनगाभा पोखरेल १७८
४.१.८०. सुन्दरी वासी १७८
४.१.८१. सुरज घिमिरे 'दीपशिखा' १७९
४.१.८२. सुरेशकुमार छन्त्याल १७९
४.१.८३. सूर्यलाल श्रेष्ठ १८०
४.१.८४. हृदय लेकाली १८०
४.१.८५. हिमा न्यौपाने १८०
४.१.८६. हिरण्यलाल ज्ञवाली १८१
४.१.८७. ज्ञानेन्द्र प्रयास १८४

पाँचौं परिच्छेद १८५-१९८
पत्रपत्रिका तथा साहित्यिक सङ्घसंस्थाको योगदान १८५
५.१. पत्रपत्रिकाको योगदान १८५
५.१.१ समाचारप्रधान पत्रिका १८६
५.१.२. साहित्यिक पत्रपत्रिका/मुखपत्र/स्मारिका १८८
५.२. सङ्घसंस्थाको योगदान १९१
५.२.१. महावीर पुस्तकालय १९१
५.२.२. नवजागृति पुस्तकालय १९१
५.२.३. ज्ञानज्योति पुस्तकालय १९२
५.२.४. लुम्विनी साहित्य परिषद् १९२
५.२.५. नेपाली साहित्य संस्थान लु.अ. शाखा १९३
५.२.६. रेलिमै सांस्कृतिक मण्डल १९३
५.२.७. लुम्विनी सांस्कृतिक मण्डल १९३
५.२.८. रूपन्देही साहित्य सङ्गम १९४
५.२. ९. जनसाहित्य परिषद् १९५
५.२.१०. साहित्य सङ्गम बुटवल १९५
५.२.११. बुटवल साहित्य, कला, संस्कृति प्रतिष्ठान १९५

५.२.१२.	नेपाली साहित्य अध्ययन समाज	१९६
५.२.१३.	प्रगतिशील साहित्य रश्मि	१९६
५.२.१४.	पर्रोहा साहित्य समाज	१९६
५.२.१५.	गजलसागर नेपाल	१९६
५.२.१६.	राममणि साहित्य सङ्गम	१९७
५.२.१७.	सिर्जनशील साहित्य यात्रा	१९७
५.२.१८.	लुम्बिनी साहित्य सङ्गम	१९७
५.२.१९.	वाणिज्य साहित्य समाज	१९७
५.२.२०.	द लर्नर्स ग्रुप अफ रूपन्देही	१९७
५.२.२१.	नेपाल डिजिटल रेकर्डिङ स्टुडियो	१९७
५.२.२२.	मिलिजुली सांस्कृतिक मञ्च	१९७
५.२.२३.	रेडियो लुम्बिनी	१९७
५.२.२४.	बुटवल एफ.एम	१९८
५.२.२५.	तिनाउ एफ.एम.	१९८

छैटौं परिच्छेद १९९-२०१
उपसंहार १९९
परिशिष्ट (क) २०२
परिशिष्ट (ख) २०३
७. सन्दर्भग्रन्थसूची २०४-२०६

सङ्क्षिप्तीकृत शब्दसूची

अप्र.	-	अप्रकाशित
एम.ए.	-	मास्टर्स इन आर्ट्स्(स्नातकोत्तर)
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
न.पा.	-	नगरपालिका
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.लि.	-	प्राइभेट लिमिटेड
पृ.	-	पृष्ठ
बु.न.पा.	-	बुटवल नगरपालिका
बु.ब.क्या.	-	बुटवल बहुमुखी क्याम्पस
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
लु.अ.	-	लुम्बिनी अञ्चल
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत्
सं.	-	संस्करण
सम्पा.	-	सम्पादक
....	-	केही अंश छोडिएको
/	-	अथवा